

KARİZMA VE ŞEYHLİK İLİŞKİSİ

ZEYNEP SEVİNÇ¹

ÖZET: Bu çalışmamızda sosyal bilimlerde önemli bir yer edinen karizma ve karizmatik otoritede bulunması gereken özellikleri verdikten sonra karizma ve şeyhlik ilişkisi üzerinde durduk.

ANAHTAR KELİMELER: Karizma, Otorite, Güç, Weber, Conger ve Kanungo, Şeyh, Mürid ve Din.

GİRİŞ:

“Karizma”(charisma) Yunancadan gelen anlam itibari ile “Tanrı vergisi(gift)” olan bir kelimedir.² Karizmayı ilk defa Kilise'nin inananlar üzerinde kurduğu etkili ve derin otoritede görmek mümkündür.³ Kilisenin, inananları hidayete erdirmeye, kurtuluş yolu olma ve insanların güzel ahlaklı olması için Tanrı tarafında kutsandığı görüşü karizma kavramını meydana getirir.⁴ Kilise bu otoriteyi kullanarak inananlara cennetten arazi satma, bir mal karşılığında günahlarını affetme ve sıradan vatandaşların yapmak zorunda olduğu vergi ödemek gibi şeylerden muaf olma olarak faydalanıyordu. Her ne kadar karizma kavramını ilk kullanan Max Weber olmasa da kelimenin anlamı üzerinde durmuş ve sosyoloji literatürüne o kazandırmıştır. Weber, karizmatik diye nitelendirdiğimiz otoriteyi herhangi bir yasa ya da kültürden bağımsız kişinin kendi kendisini ataması ve karizmasıyla kazandığı güç olarak tanımlar.⁵ Bu otoriteyi “tanrı vergisi insanüstü özellik” olarak ifade etmek yerinde olacaktır.⁶ Karizmatik otorite bir kuruma,

¹Marmara Üniversitesi Sosyoloji Lisans Öğrencisi, TÜRGEV Akademi VI. Aşama, zeynep.sevinc.127@gmail.com.

² Jay A. Conger ve Rabindra N. Kanungo, “Toward a Behavioral of Charismatic Leadership in Organizational Settings”, *The Academy of Management Review*, October 1987, s.637.

³ Conger ve Kanungo, “Charismatic Leadership”, s.637.

⁴ Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek*, trc. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul:2016, s.136.

⁵ Conger ve Kanungo, “Charismatic Leadership”, s.638

⁶ Abdullah Özbolat, “Toplumsal Fonksiyonları Bağlamında Dini Otorite Tipolojik Bir Deneme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20:2, 2015, s.2.

gruba ya da kişiye atfedilir.⁷ Peygamberler, kilise, din adamları, tarikat ve tarikat liderleri, şeyhler, radikal grupların liderleri, reform hareketlerinin liderleri ya da halk kahramanları buna örnek verilebilir.⁸ Karizmanın kaynağı beşerin uzağında kabul edilir.⁹ “Rutin dışılık” karizmada önemli bir husustur.¹⁰ Karizmatik otoriteye sahip olan şahsiyet sıradan kişilere atfedilmeyen özelliklere sahiptir ya da sahip olduğu düşünülür. Karizmatik otoritede işini iyi yapması ya da ahlaklı olması aranan şartlardan değildir. Kişiler ve gruplar üzerinde etkili bir otoritesi olması yeterlidir. Weber’e göre karizmatik otorite kriz zamanlarında ortaya çıkar. Aslında toplumun kriz ortamında karizmatik liderlere ihtiyacı vardır. Martin Luther, Adolf Hitler, Vlademir Lenin, Malcom X, Hasan el-Benna ve Mahatma Gandhi kriz zamanlarında ortaya çıkmış karizmatik liderlerdir.¹¹ Bu liderler kimi zaman Hitler gibi halkın desteğini alarak soykırım yapmış, kimi zaman da Martin Luther ya da Gandhi gibi bağımsızlığın ve sömürüye karşı mücadelelin öncüsü olmuşlardır. İslam dünyasında fetihlerde öncelik etmek, İslâmın yaygınlaşmasını sağlamak, sömürgeye karşı direnmek, yeniliklerin öncüsü olmak ya da radikalleşerek terörist grupları kurmak gibi birçok önemli rolleri olan şeyhler ve liderler karizmatik otoriteye örnek verilebilir. Tarikatların işleyişi ve şeyhlerin otoritesini kullanışı karizmatik otorite örneği olarak incelenmeye değerdir.

Karizmatik otorite, faaliyetleri açısından gittikçe önem kazanarak sosyal bilimlerde üzerine durulan bir konu olmuştur. Robert House, Conger ve Kanungo gibi birçok araştırmacı karizmatik otorite kavramını genişleterek sosyal bilimler literatürüne kazandırmışlardır. Conger ve Kanungo’ya göre örgütte çalışan bireyler tarafından belirli bir kişiye lidere atfedilen şey karizmadır.¹² Conger ve Kanungo karizmatik otoritede bulunması gereken davranışları 6 maddede açıklarlar; vizyon oluşturma, çevreye duyarlı olma, reformist olma, kişisel risk

⁷ Gudrun Kramer ve Sabine Schmidtke, “Introduction: Religious Authority and Religious Authorities in Muslim Societies. A Critical Overview.”, *Speaking for Islam Religious Authorities in Muslim Societies*, ed. Gudrun Kramer ve Sabine Schmidtke, Leiden, Boston, Brill, 2006, s.1-2.

⁸ Antony Giddens, *Sosyoloji*, trc. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul:2008, s.893-894.

⁹ Özbek, “Dini Otorite Tipolojik Bir Deneme”, s.5.

¹⁰ Safer Yavuz, “Bir Karizmatik Otorite Örneği Olarak İmamet ve Mehdi Anlayışı: Türkiye Caferileri (İğdir Örneği)”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 2014, s.3.

¹¹ David C. Hofmann ve Lorne L. Dawson, “The Neglected Role of Charismatic Authority in the Study of Terrorist Groups and Radicalization”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 2014, 37, s.352

¹² Hasan Gül ve Güner Çöl, “Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma”, *İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, sayı 3-4, Cilt: 17 Ekim 2003, s.166.

üstlenme, ihtiyaçlara duyarlı olma ve statükoya karşı olma. Bu özellikler sayesinde karizmatik lider takipçileri ile olan ilişkisini güçlendirirken takipçilerinin bağlılığını da kazanırlar.

1)VİZYON OLUŞTURMA

Liderin dik ve kendinden emin duruşu, canlı ve kararlı bakışları, anlaşılır üslubu vizyona bağlılığını kuvvetlendirir. Üstelik vizyonunu takipçilerine aktarmasını kolaylaştırır.¹³ Lider hal ve hareketlerinde, yaşam şeklinde, konuşmasında ve vizyona bağlılıkta takipçileri için rol model yapar.¹⁴ Takipçileri onu izleyerek onun vizyonu içselleştirirler. Vizyonun devamlılığı ve vizyonun yaygınlaşması için takipçilerin liderin vizyonunu içselleştirmesi önemli bir husustur.

2)ÇEVREYE DUYARLILIK

Karizmatik liderler etrafında olup bitenlere karşı ilgisiz değildirler. Çevresel değişimleri ve yeni akımları yakından takip ederek gelişimlerin dışında kalmazlar. Bu gelişmeler karşısında değişimleri anlamak hatta gerektiğinde müdahale etmek gibi davranışlar sergilerler. Değişimleri anlamak ve değişimlerin içinde olmak onlara geleceğe yönelik doğru tahmin yürütme becerisi kazandırır.¹⁵ Tarikat sistemindeki “Keramet sahibi” diye nitelendirdiğimiz geleceğe yönelik doğru tahmin yürütme becerisi şeyhe güvenirlilik ve otorite kazandırır.

3)REFORMİST

Kriz zamanlarda ortaya çıkan liderler krizi yönetmek, olumsuzlukların karşısında geleneksel veya yasal yöntemlerin dışında kendi stratejik yöntemleriyle üstesinden gelmek ve radikal değişimler yapmak gibi becerileri vardır.¹⁶ Yeniliklere önem veren ve yenilikleri takip eden liderler dünyada hızlı değişimlerde öncülük etmiş ve değişimlerin hızla hayata geçmesinde önemli rol oynamışlardır.¹⁷ Mesela şeyhler okuma-yazmanın düşük olduğu Cumhuriyet döneminde okuma-yazmanın yaygınlaşması, özellikle kız çocuklarının okutulmasında öncülük etmişlerdir.¹⁸

¹³ Gaye Edizler, “Karizmatik Liderlikte Duygusal Zekâ Boyutuyla Cinsiyet Faktörüne İlişkin Literatürel Bir Çalışma”, *Selçuk İletişim*, 6/2, 2010, s. 140.

¹⁴ Edizler, “Duygusal Zekâ”, s.140

¹⁵Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.167.

¹⁶ Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.167.

¹⁷ Hasan Gül ve Zafer Aykanat, “Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 2012, s.18.

¹⁸ M. Saffet Sarıkaya, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Dini Tarikat ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1998, s.96.

4)KİŞİSEL RİSK ÜSTLENME

Geleneksel olmayan düşünce tarzı ve var olan işleyişi iyileştirme çabasıyla karizmatik liderler kişisel risk alma özelliğine sahiptirler.¹⁹ Kriz zamanında radikal çözümler bulan ve kritik rol üstlenen liderlerin²⁰ radikal değişikliklerin öncüsü olması sebebiyle olumsuz tepkilerle karşılaşması muhtemeldir. Lider savunulan vizyonun gerçekleşmesi için yüksek maliyete katlanma veya kendini kurban etme gibi birçok olumsuzlukla karşı karşıya gelebilir.²¹ Böyle bir durumda karizmatik lider kariyerini, yasal ya da yasal olmayan statüsünü, gücünü, otoritesini hatta güvenilirliğini riske atmış olur.²² Amacını gerçekleştirmek için bu tür zorluklarla mücadele etmesi gerekir.

5)İHTİYAÇLARA DUYARLILIK

Karizmatik lider, üyelerle iletişimini kuvvetli tutmasının yanı sıra takipçilerinin ihtiyaçlarına karşı da duyarlıdır.²³ Onlara grup halinde hitap etmenin dışında bireysel iletişim de kurar. Yakınındaki kişilerle sohbet edip dertlerini dinlemek hatta kimi zaman da kişisel problemlerine çözüm bulmak gibi faaliyetlerde bulunur. Şeyhlerin kimi zaman müridleri için kızı istemede bulunması buna örnek verilebilir. Kıtlık ve kuraklık olduğu zaman yağmur duası etmek, aşiretler arası kan davaları bitirmek ve hastalara şifa bulmak gibi konularda şeyhler ilgisiz kalmayarak bir şekilde rol almışlardır.²⁴ Böylece takipçilerinin karizmatik otoriteye karşı güven ve bağlılığı artarken, lider takipçilerini kolayca peşinden koşturabilir. Aynı zamanda vizyonunu onlara aktarırken herhangi bir sıkıntı yaşamazlar.²⁵

6)STATÜKOYA KARŞI OLMA

Karizmatik liderler taraftarlarının farklı bakış açılarına sahip olmasını sağlamanın yanı sıra onları çözüm bulmada farklı yöntemler aramak gibi entelektüel bakış açısı kazandırarak

¹⁹ Boas Shamir, Robert J. House and Michael B. Arthur, “The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory”, *Organization Science*, Vol. 4, No. 4 (Nov., 1993), s.585.

²⁰Kimberly B. Boal ve diğerleri, “The Effects of Visionary and Crisis-Responsive Charisma On Followers: An Experimental Examination of Two Kinds of Charismatic Leadership”, *Leadership Quarterly*, 10(3),1999, s.424.

²¹ Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.166.

²² Conger ve Kanungo, “Charismatic Leadership”, s.642.

²³Edizler, “Duygusal Zekâ”, s.139.

²⁴ Özbolet, “Dini Otorite Tipolojik Bir Deneme”, s.17.

²⁵ Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.166.

statükoya karşı gruplar oluştururlar.²⁶ Gelenek ya da yasaları esas almayan kendi ideolojileri etrafında hareket eden liderler yasaları ve gelenekleri sorgulayan hatta kimi zaman yasalardan ve geleneklerden bağımsız hareket eden takipçiler oluşturmuşlardır. Karizmatik liderler için önemli olan kendi normlarıdır. Şeyhler için de önemli olan tarikat adabı ve kendi normlarıdır. Kriz zamanlarında karizma kazanmış liderler kriz durumu olmasa bile var olan durumlardan rahatsızlık duyarak kriz durumu oluşturabilir statükoyla mücadele edebilirler.²⁷

ŞEYHLERİN TAKİPÇİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Karizmatik otoritenin takipçileri üzerinde kurduğu etki oldukça fazladır. Ses çeşitliliği ve göz kontağı kuran liderler takipçilerinin üzerindeki etkisini artırır.²⁸ Stratejik proje yönetimi dışında liderler motive etme, ilham verme ve yönetme becerisine sahiptirler.²⁹ Lider motive vererek takipçinin kişisel gelişimine ve kendisini tanımasına yardımcı olur. Liderin kişisel gözlem ve sosyal kontrol faktörlerinde başarılı olması kişilerarası iletişimde etkili olmasını sağlar.³⁰ Vizyonunu bir gruba aktaran ve bir gruba hitap eden lider grup kimliği ve kolektif hayal gücü oluşturarak takipçilerinin gruba aidiyet hissetmesini sağlar.³¹ Örgütte bulunanlar liderin vizyonunu içselleştirerek kendi vizyonu olarak görmeye başlarlar.³² Bu bağlılık ortak vizyon, misyon ve aşkın gayenin bir parçası olarak meydana gelir.³³ Böylece takipçiler sorgusuz itaat, sadakat ve bağlılıkla³⁴ şeyhlerinin doğruluğundan şüphe duymazlar.³⁵ Şeyhler takipçileri için rol modellik yaparlar. Takipçileri liderin yaşam şeklini ve hareketlerini gözlemler hatta zamanla liderin hareketlerini yapmak için çabalarlar.³⁶ İbadetlerini onun dile getirdiği şekilde ya da gerçekleştirdiği şekilde yerine getirmeye başlarlar. Lider takipçilerinin

²⁶ Taly Dvir ve diğerleri, "Impact of Transformational Leadership On Follower Development And Performance: A Field Experiment", *Academy of Management Journal*, 2002, Vol. 45, No. 4, s.736.

²⁷ Gül ve Çöl, "Üçlü Örgütsel Bağlılık", s.168.

²⁸ Amir Erez ve diğerleri, "Stirring the Hearts of Followers: Charismatic Leadership as the Transferal of Affect", *Journal of Applied Psychology*, 2008, vol.93. No.3, s.606.

²⁹ Edizler, "Duygusal Zekâ", s.140.

³⁰ Edizler, "Duygusal Zekâ", s.140.

³¹ Edizler, "Duygusal Zekâ", s.139.

³² Hasan Gül ve Zafer Aykanat, "Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 2012, s.24.

³³ Shamir ve diğerleri, "The Motivational Effects", s.583.

³⁴ Jim Paul ve diğerleri, "The Mutability of Charisma In Leadership Research", *Management Decision*, 40/1 [2002], s.195.

³⁵ Gül ve Aykanat, "Karizmatik Liderlik", s.19.

³⁶ Shamir ve diğerleri, "The Motivational Effects", s.584.

Maslov hiyerarşisindeki ihtiyaçlarını alttan üstte doğru yükseltir.³⁷ Lider oluşturduğu vizyonla takipçilerine ideal ve ütöpik bir dünya kurar, onları kurduğu bu ütöpik dünyaya inandırır.³⁸ Aynı zamanda şeyhler takipçilerinin değer yargılarını, hayata bakışını, yaşayış şeklini ve hareketlerini değiştirirler.³⁹ İzleyicinin görüşlerinin değiştirdiği sürece karizmatik otoritesi artar ve güç kazanırlar.⁴⁰ Bağlılığın derin olmasından dolayı takipçi gruptan çıkmak istemez. Çıkmak istediği zaman da gruptan ayrılmanın maliyetli olacağını düşünen kişi bağlılığını sürdürür.⁴¹ Bu maliyet kimi zaman çevre kaybı, statü kaybı, güç kaybı ve kimi zaman da maddi kayıp olmaktadır. Tarikatlarda ise şeyhinden ayrılan müridler “mürid-i mürted” olarak nitelendirilerek hoş karşılanmazlar.⁴²

Karizmatik liderin düşüncelerinin, yaşam şeklinin ve yaptığı işlerin radikalleşmesiyle tehlikeli gruplar meydana gelir. Şeyhler dini değerleri üzerinden takipçilerini istismar ederek menfaat elde etmeye çalışabilirler. “Cihad”, “sadaka” ya da “Allah rızası” gibi kavramlarla maddi kazanç ya da işlerini yaptırma gibi menfaat elde edebilirler. Bu gruplar aşırılığa kaçarak çevreye hatta insanlara zarar vermeye başlarlar. “Cihad” adı altında savaşılan terörist grupları diyebileceğimiz gruplar meydana gelebilir.⁴³

Zamanla karizmatik liderin vizyonu ve misyonu yazılı gelenek ve dogma haline gelir.⁴⁴ Bu da Weber’in “rutinleşme(routinization)” diye tanımladığı karizmanın “kişisizleşme(depersionalization), kişiliğini kaybetme” durumunu meydana getirir.⁴⁵ İdeolojilerin oluşması ve ideolojilerin liderden sonra da devam etmesi rutinleşme ile gerçekleşir.

³⁷ Shamir ve diğerleri, “The Motivational Effects”, s.579.

³⁸ Shamir ve diğerleri, “The Motivational Effects”, s.585.

³⁹ Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.165.

⁴⁰ Conger ve Kanungo, “Charismatic Leadership”, s.640.

⁴¹ Gül ve Çöl, “Üçlü Örgütsel Bağlılık”, s.169.

⁴² Reşat Öngören, “Tarikat”, *DİA*, 40, s.51.

⁴³ Hofmann ve Dawson, s.353.

⁴⁴ Paul ve diğerleri, “The Mutability of Charisma”, s.197.

⁴⁵ Robert C. Tucker, “The Theory of Charismatic Leadership”, *Daedalus*, vol.97, No.3, 1968, s.753.

BİBLOGRAFYA

Bauman, Zygmunt. (2016) *Sosyolojik Düşünmek*, trc. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul.

Boal, Kimberly B.-Hunt, James G. ve Dodge, George E. (1999) “The Effects of Visionary and Crisis-Responsive Charisma On Followers: An Experimental Examination of Two Kinds of Charismatic Leadership”, *Leadership Quarterly*, 10(3), 423-448.

Conger, Jay A.- Kanungo, Rabindra N. (1987) “Toward a Behavioral of Charismatic Leadership in Organizational Settings”, *The Academy of Management Review*.

Dvir, Taly-Eden, Dov-Avolio, Bruce J. ve Shamir, Boas. (2002) “Impact of Transformational Leadership On Follower Development and Performance: A Field Experiment”, *Academy of Management Journal*, Vol. 45, No. 4, ss.735-744.

Edizler, Gaye. (2010) “Karizmatik Liderlikte Duygusal Zekâ Boyutuyla Cinsiyet Faktörüne İlişkin Literatürel Bir Çalışma”, *Selçuk İletişim*, 6/2.

Erez, Amir-Johnson, Diane E.-Misangyi, Vilmos F.-LePine, Marcie A. ve Halverson, Kent C. (2008) “Stirring the Hearts of Followers: Charismatic Leadership as the Transferal of Affect”, *Journal of Applied Psychology*, vol.93. No.3, 602-615.

Giddens, Antony. (2008) *Sosyoloji*, trc. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Gül, Hasan ve Aykanat, Zafer. (2012) “Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* ,16 (1),

Gül, Hasan ve Çöl, Güner. (2003) “Atıf Teorisinde Belirtilen Karizmatik Lider Özelliklerinin Üçlü Örgütsel Bağlılık Modeliyle İlişkileri Üzerine Bir Araştırma”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, sayı 3-4, 163-184.

Hofmann, David C. ve Dawson, Lorne L. (2014) “The Neglected Role of Charismatic Authority in the Study of Terrorist Groups and Radicalization”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 37, ss.348-368.

Kramer, Gudrun-Schmidtke, Sabine. (2006) "Introduction: Religious Authority and Religious Authorities in Muslim Societies. A Critical Overview.", *Speaking for Islam Religious Authorities in Muslim Societies*, ed. Gudrun Kramer ve Sabine Schmidtke, Leiden, Boston, Brill.

Öngören, Reşat. "Tarikat", *DİA*, 40, s.51.

Özbolat, Abdullah. (2015) "Toplumsal Fonksiyonları Bağlamında Dini Otorite Tipolojik Bir Deneme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20:2.

Paul, Jim-Costley, Dan L.-Howell, Jon P. ve Dorfman, Peter W. (2002) "The Mutability of Charisma In Leadership Research", *Management Decision*, 40/1, 192-200.

Sarıkaya, M. Saffet. (1998) "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Dini Tarikat ve Cemaatlerin Toplumdaki Yeri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.

Shamir, Boas-House, Robert J. ve Arthur, Michael B. (1993) "The Motivational Effects of Charismatic Leadership: A Self-Concept Based Theory", *Organization Science*, Vol. 4, No. 4, 577-594.

Tucker, Robert C. (1968) "The Theory of Charismatic Leadership", *Daedalus*, vol.97, No.3.

Yavuz, Safer. (2014) "Bir Karizmatik Otorite Örneği Olarak İmamet ve Mehdi Anlayışı: Türkiye Caferîleri (İğdır Örneği)", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25.

REFORMASYON VE İSLÂMÇILIK ÜZERİNDEN DİNLERDE YENİLİK HAREKETLERİNİN SEBEPLERİ

Rumeysa KÜSKÜ*

ÖZET:

Anahtar Kelimeler: Tecdid, İhya, Yenilenme, Öze dönüş.

I.REFORMASYON

Reformasyon ve reform kavramları Latince’de “bir şeye yeniden şekil verme” anlamına gelen “reformare” ve “reformatio” kelimelerinden türemiş olup, özellikle XVI. yüzyılda Katolik kilisesini eleştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes’i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönmesini savunan harekete verilen isimdir.¹ Reform kelimesi, aynı sözlük anlamına gelen Arapça kökenli tecdid yerine zaman zaman kullanılmıştır.² (sunum da buraya çia da ki kısmı koy)

William H. McNeill dünya tarihinde Rönesans ve Reformu anlatırken şu ifadelere başvurur: “İkiz doğmuş olmakla birlikte aynı zamanda birbirine rakip iki akım olan Rönesans ve Reform, Avrupa kültür mirasının farklı yönlerini ortaya koydu. Eski çağın çok tanrılı kültürünün bilgisini, becerisini ve inceliğini yeniden yaratma ülküsünden esinlenen insanlar, Avrupa geçmişinin Yunan Roma dönemini yüceltirken; dinde Kitabı Mukaddes doğrultusunda bir reform yapma derdine düşen dindarlar, güçlerini Avrupa uygarlığının Yahudi-Hıristiyan kökenli boyutundan aldılar.”³İfadelerden de anlaşılacağı üzere Avrupa’da Rönesans ve Reform tam anlamıyla iki yönlü ve birbirine zıt gibi görünse de birbirini tetikleyen bir dönüşüm rüzgârı estirir. Rönesans ile “aydınlığa karşılık gelen ya da aydınlığı sembolize eden antik kültüre dönüş ile insanın dünyanın merkezi haline gelmesi anlamında hümanizm”⁴ etkisini gösterir. Hümanizm tanrı merkezli bir anlayışın insan merkezli bir anlayışa dönmesini ifade eder. Bu anlayış insan, doğa, Tanrı, bilgi, etik ve siyaset alanında nihai kertede ise Avrupa kültürünün dünyevileşmesinde tesirlidir. Ortaçağın cennetten kovulmuş ve Tanrı’ya muhtaç insan portresi tüm muhtaçlığın ötesinde irade sahibi olan bir

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Bölümü Lisans öğrencisi. r.kusku@hotmail.com

¹ Jacques Waardenburg, "Reform", *DİA*, XXXIV, 530.

² Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 24.

³ William H. McNeill, *Dünya Tarihi* (trc. Alâeddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002, s. 489.

⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları, 2017, s.227.

insana dönüşür.⁵ Dönüşen bu Tanrı ve din anlayışıyla Rönesans'ın etkisi burada önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Rönesans ile birlikte esen rüzgâr bir anlamda reform sürecini tetiklemiştir. Öyle ki büyük ölçüde Rönesans ile başlayan akılcı devrimin tüm dünya dinlerinde bilimsel olana yönelişi tetiklediği de savunulabilir. Rönesans'ın bu noktada İslâmî tecdîd hareketlerini de dolaylı yoldan etkilediğini düşünmekteyiz. İşte bu gibi birçok sosyal ve tarihsel faktörün neticesi olan Reform'u yaratan esas itibariyle, tüm bu etkenlerin de üstünde papalığın veya Roma Katolik kilisenin Kitab-ı Mukaddes'te vahyolunan orijinal Hıristiyan inancını ihmal ve ihlal etmesi olmuştur.⁶

Reform başlangıcı XIV. yüzyıla dayanan aslı itibari ile XVI. yüzyılda Martin Luther tarafından başlatılan, Katolik Kilisesinin haksız uygulamalarına karşın Hristiyanlık'ta öze dönmeyi ifade eden, yenilikten ziyade "mükemmel olan öze dönüş" anlamında bir saflaşmayı amaçlayan süreçtir. Bu bağlamda Luther, kurtuluşun ancak Kitâb-ı Mukaddes'e sarılmakla olabileceğini, inanç esaslarının ancak O'nunla belirlenebileceğini belirtmiştir. Buna ek olarak Kilisenin dogmatik tutumunu eleştirmiş ve Tanrı'ya ve Mesih'e olan imanın yerine kilisenin geçmemesi gerektiğini dile getirmiştir.⁷ Luther'in görüşleri kilise'nin haksız uygulamaları ile birleşince halk tarafından oldukça fazla desteklenmiştir.

Kilisenin bu ihlallerinin ve haksız uygulamalarının başında kuşkusuz endüljans gelir. Endüljans ile kişinin yapmış olduğu günaha ilişkin af dileme sürecine kilise dâhil olmaktadır. Kilise yeryüzünde Tanrıyı temsil ettiği için onun sözü Tanrının sözü gibidir. Eğer Tanrı para ister ve günahların bağışlanacağını söylerse buna itaatten başka çare yoktur.⁸ Bu da dini bir istismarı peşinden getirmektedir. Öyle ki bu uygulamaların "Cennetin Tapusu" şeklinde isimlendirildiği olmuştur.

Luther, Katolik Kilisesi'nin endüljansları istismar ettiğini meşhur Doksan Beş Tezi ile ilan etmiş ve böylece Protestan reformasyonu başlamıştır. Yaşanan istismarlar, Luther 'in endüljansa ve kiliseye karşı yaptığı ifadelerle taraftar bulmasını da kolaylaştırmıştır⁹ ve sadece dini değil sosyal ve politik alanda da çeşitli değişikliklere sebebiyet vermiştir.

⁵ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s.227-228.

⁶ Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, s.239.

⁷ Waardenburg, "Reform", *DİA*, XXXIV, 530.

⁸ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi Felsefe Metafizik Ve Bilim*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014, s.209.

⁹ Hakan Olgun, "Katolik Kilisesi'nin Enoüljans Uygulaması Ve Protestan Reformuna Etkisi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt 18, sy. 18-19, s. 328.

II. İSLÂM CILIK

Yaygın olarak İslamcılık şeklinde isimlendirilen; ihya, tecdid ve ıslah faaliyetleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile gerilemeye başlayan İslâm âlemini yeniden güçlü hale getirmek adına yapılan ilmî, fikrî ve entelektüel çalışmaları kapsar.¹⁰ İhya “diriliş”, tecdid “yenilemek, yeni bir yol açmak”,¹¹ ıslah ise “düzeltmek, daha iyi hale getirmek”¹² anlamlarını ifade etmektedir. İsmail Kara’nın ifadeleriyle “İslâm cılık, XIX-XX. yüzyılda İslâmı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) ‘yeniden’ hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların bütününe ihtiva eden bir düşünce ve harekettir”..¹³

XVI. yüzyılda gerçekleşen reform ve ardından gelen sanayi devrimi ile Batı hızlı bir dönüşüm ve gelişim sürecine girmiştir. Teknolojik yenilikler Avrupa ordularını geliştirmiş bu gelişimle beraber savaşlar daha da pahalı bir hale gelmişti. Savaş artık Osmanlı Devleti için bir kazanç kaynağı olmaktan çıkmıştı. Devlet bu açığı kapatmak için vergileri arttırıyor bu da halk nezdinde hoş karşılanmıyordu. Ayrıca bu sebeplerden dolayı merkezi yönetim iyice âyana bel bağlar hale gelmişti.¹⁴ Osmanlı Devleti’nin uluslararası siyasetteki durumu da giderek zayıflıyordu. Avrupa’da Rönesans’ın da etkisi ile XVI. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ulus devlet anlayışı, Osmanlı’yı ekonomik, teknolojik ve askeri bakımdan geçmişti.¹⁵ Bu gelişim ile birlikte zaten bir gerileme sürecinin eşliğinde olan İslâm âlemi giderek güç kaybetti. Böylece Devlet bir yenilenme sürecine girilmesi gerektiğini fark etti ve III. Selim’den başlayarak uzun yıllar devam edecek olan Nizam-ı Cedid dönemi başladı.¹⁶ Bu ıslahatlar ilk olarak askeri alanda kendilerini gösterdiler. Ardından iktisadi birtakım düzenlemeler yapıldı. Ancak yaşanan güç kaybı sadece siyasi ve iktisadi değil kültürel

¹⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 21.

¹¹ Tahsin Görgün, "Tecdid", *DİA*, XXXX, 234.

¹² Ali Merad, "Islah", XIX, 143.

¹³ İsmail Kara, “Türkiye’de İslâm cılık Düşüncesive Hareketi üzerine Birkaç Not”, (Türkiye’de İslâm cılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi, 2013, s. 15-16.)

¹⁴ Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi* (trc. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 31.

¹⁵ Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi*, s.34.

¹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye tarihi*, s.37.

anlamda da kendini gösterdi. Güç kaybı ile birlikte artan Oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleri, sömürü çalışmaları gibi faktörlerden etkilenen bir grup insan, ki ilk İslâmcılar olarak adlandırıldılar, aktivist bir edayla ilmi, kültürel ve siyasi birtakım çalışmalar başlattılar.¹⁷ İslâmcılar'ın cevap aradıkları başlıca sorular, İslâm dünyasının niçin bu hale düştüğü ve bundan nasıl kurtulabileceği, Batı'nın üstün duruma gelmesinde etken olan değerlerin neler olduğu ve bunların İslâm'da da bulunup bulunmadığı, akıl-nakil ilişkisinin mahiyeti, İslâm dininin nasıl bir yönetim, hukuk ve iktisat düzeni öngördüğü, saltanat, hilâfet ve meşrutiyetin dinle ilişkisinin bulunup bulunmadığı, Batı'dan nelerin alınıp nelerin alınmaması gerektiği şeklinde özetlenebilir.¹⁸ Bu çalışmalar süreç içinde evrildi, gelişti ve farklı coğrafyalarda farklı taraftar topladı. Nihai kerte de üç ana akım haline geldi:

1-Gelenekçilik

2-İslahatçılık

3-Modernizim.

Genel mânada Gelenekçilik; geleneğe kutsallık atfeden, aynı geleneğe sahip olanlara özgüven kazandıran, mensuplar arasındaki bağı güçlendiren, ortak bir kimlik fikriyle hareket eden, değişim, gelişim, yenilik ve modernliği gelenekten uzaklaşma ya da kopuş olarak gören bir akımdır. Üç çeşittir. Selefiyye, medrese ve tarikat gelenekçiliği.¹⁹

İslahatçılık, yaşanan bozulmaların İslâmiyet'in kendisinde değil Müslümanların din algısında, yaşantılarında, dini kurumlarda, eğitim müesseselerinde, cemiyette, siyasette ve düşüncede olduğunu iddia eden akımdır. Bu bozulmaları iyileştirme gayeleri bulunmaktadır.²⁰

İslâm modernizmi ise, Kur'an-ı Kerim'i tek ölçüt olarak ele alan kurtuluşun ancak O'ndan ilhamla problemleri çözersek gerçekleşebileceğine inanan akımdır.²¹

III. SONUÇ

Kültür, bir toplumu diğer toplumlardan farklı kılan, geçmişten beri değişerek devam eden, kendine özgü, sanatı, inançları, örf ve adetleri, anlayış ve davranışları ile onun kimliğini oluşturan yaşayış ve düşünüş tarzıdır. Topluma bir kimlik kazandıran, dayanışma ve birlik

¹⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 24.

¹⁸ Azmi Özcan, "İslâmcılık", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.Org.Tr/İslamcilik#2-İkinci-Mesrutiyet> (20.09.2019).

¹⁹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 48-49-50.

²⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 133-134.

²¹ Büyükkara, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, s. 215.

duygusu verdiği toplumda dūzeni de sağlayan maddi ve manevi değerlerin bütünüdür.²² En geniş manada bu şekilde tanımlanan kültür için konumuzla ilişkili olarak dikkat çekeceğimiz husus onun geçmişten beri değişerek devam eden yapısıyla ilgili olacaktır. Eklektik bir sistem içinde değişerek kendini âna adapte edemeyen kültürler kaybolmaya mahkûmdurlar. Bu anlamda değişim kilit bir önem taşır. Kültürün bir öğesi olarak din de bu değişimden etkilenir. Değişime verdiği tepki doğrultusunda din ve kültür ilişkisi sağlıklı olarak yürütülebilir. Ancak bu noktada yaşanacak duraksamalar toplum adına olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Dinde yenilenme söylemlerini de bu doğrultuda değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Biz bu çalışmada iki örnek üzerinden insanları hangi sebeplerin dinde yenilenme söylemine ittiğini anlatmaya çalıştık. Bu bölümde bu sebeplerin değerlendirilmesi yapılacak olup yenilenme sürecinin seyrini inceleyeceğiz.

Esasında bizim bu iki hareketi konu almamız onların dünya tarihi üzerindeki konumları itibari ilelerdir. Her iki hareket de sadece kendi dinlerine değil tüm insanlığa bir fikir sunmaları bakımından ortaktırlar. Ayrıca her iki hareket de incelendiğinde birtakım ortaklıkların görölmesi dinler adına yenilenme süreçlerinin ortak öğeler taşıdığına ve benzer sebeplerin benzer sonuçlar doğurabileceğine işaret etmektedir.

Reformasyon sürecine baktığımızda karşıımıza üç temel sebep çıkmaktadır:

- 1- Rönesans'ın da etkisiyle başlamış olan akılcılık hareketi ve hümanizm,
- 2- Kilisenin dogmatik tavrı ve dinin istismara açık hale gelmesi,
- 3- Kilisenin haksızlıklarına karşın halkın dini otoriteye duyduğu güvenin sarsılması.

Aynı şekilde İslâmcılık serüvenini incelersek şu ana sebeplere ulaşıyoruz:

- 1- İlerleyen Batı teknolojisinin gerisinde kalınmasıyla hem cephede hem de ekonomide geri kalmışlık,
- 2- Tüm dünyada etkisini gösteren akılcı hareketler,
- 3- Sömürü faaliyetleri,
- 4- Siyasi otoritenin sarsılmasının etkisiyle dini otoritenin de sarsılmış olması.

İki hareketi benzetenlerin görüşlerini ilk olarak dile getiren W.S. Blunt özellikle Batı reformasyonunu Selefîyye gelenekçiliğinin aşırıya kaçan yüzü olan Vahhabilik ile ilişkilendirmiştir. Ona göre Luther'in kilise karşısında ki tutumu Muhammed İbn Abdulvahhab'ın türbeler ve süslü camiler karşısında ki tutumuna benzemektedir.

²² <https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> (Erişim Tarihi 21.09.2019.)

Müslümanlar arasında da bu benzetmeyi dikkate alan tahsilli bir grup olmuştur.²³ Her ne kadar Hristiyan inancında kilisenin konumu ile İslamiye’te türbe ve camilerin konumunun bir tutulmasını doğru bulmasakta yapılan bu benzetme, dogmaların ve dinin istismara açık hale gelmesinin yenilik hareketlerini doğuracağını bizlere göstermektedir. Nitekim Müslümanlar gibi Protestanlar’ın da Tanrı ile insan arasında aracı kurumları reddetmeleri, kiliselerdeki dinî tasvir ve heykellere karşı olmaları onların dinin istismar edilmesine karşı olduklarının bir göstergesidir.²⁴

Yine bu iki süreci benzetenler Batı’da reformun ortaya çıkmasında kilise ve mezhep tartışmalarının önemli olduğunu öne sürerek İslâm’ın bu asrında da benzer çatışmaların olduğunu söylemiş ve bu yönden bir benzerlik ilişkisi kurmuşlardır. Tartışmaların doğurduğu bir sonuç olarak dini otoritenin sarsılması ve insanların güvenlerinin yıkılması yenilik arayışını doğurmuştur.

Dinin hayatın her alanında etkileyici bir faktör olması ve her alanla aktif bir ilişki sürdürmesi onu bu alanlarda yaşanabilecek değişimlerden etkilenebilir kılan bir husustur. İslamcılık örneğinde gördüğümüz ekonomik bozukluklar, siyasi iktidarsızlık başka devletlerinin sömürsü altında kalmış olmak gibi sebepler hem siyasi otoriteyi hem de dini otoriteyi sarsacak ve yenilik söylemlerini çoğaltacaktır.

Son olarak iki dini hareketi de derinden etkilemiş olan akılcı hareketlerin, modern bilimin ve hümanist yaklaşımın üzerinde duracak olursak, bu durumlar karşısında dinin hareketsiz ve atıl kalmaması gerektiğini ifade etmemiz gerekir. Din yaşanan gelişmelere karşılık hareketsiz bir tutum sergilediği sürece âna hükmedemeyecek böylece insan yaşantısındaki doğal seyrinden kopacaktır. Böylece din adamları –yer yer siyasetçiler- hızla değişen dünyaya adapte olmak adına önce İslamcılık hareketlerinde gördüğümüz gibi içten bir değişimi deneyecek karşılık bulamadığı takdirde ise reformda gördüğümüz dıştan köklü bir değişimi arzu edecektir.

Nihai kertede dini hareketler ve dinin yenilenme çabası bu gibi temel sebeplerden meydana gelmektedir diyebiliriz. Bu temel sebepler hangi dinde olursa olsun yenilik hareketlerini ya doğuracak ya da ivme kazandıracaktır. İster tarih tekerrürden ibarettir diyelim istersek de kültürün yaşayan ve değişen yönüne vurgu yaparak ifade edelim sonuç

²³Hakan Olgun, "Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri" *MİLEL VE NİHAL İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 14.

²⁴ Hakan Olgun, "Reform", *DİA*, XXXIV, 533.

bizi aynı yere götürecektir. Benzer sebepler benzer koşullarda benzer sonuçlar doğururlar. Yaşadığımız yüzyılda dini hareketleri iyi okumalı, sebepleri iyi yakamalı ve hamleleri doğru zamanlarda yapmak gerekliliğine vurgu yapıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslâmî akımlar*. İstanbul: Klasik Yayınları. 2016.

Cevizci, Ahmet. *Felsefenin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları. 2017. s.227.

Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.

Görgün, Tahsin. "Tecdid", *DİA*, XXXX, 234-239.

<https://www.ktb.gov.tr/TR-96254/kultur.html> (Erişim Tarihi 21.09.2019.)

Kara, İsmail. "Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not". (Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri. İstanbul. Zeytinburnu Belediyesi. 2013.)

McNeill, William H.. *Dünya Tarihi* (trc. Alâeddin Şenel). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. 2002.

Merad, Alı. "Islah", *XIX*, 143-156.

Olgun, Hakan. "Reform", *DİA*, XXXIV, 533-534.

Olgun, Hakan. "Katolik Kilisesi'nin Enoüljans Uygulaması Ve Protestan Reformuna Etkisi". *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, cilt 18, sy. 18-19, s. 327-346.

Olgun, Hakan. "Osmanlı Protestan Reformu’nu Nasıl Algıladı?". *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 216-222.

Olgun, Hakan. "Reformasyon ve İslâm Reformu Tasnifleri". *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür Ve Mitoloji araştırmaları dergisi*, 2008, cilt 5, sy. 2, 14-41.

Waardenburg, Jacques. "Reform", *DİA*, XXXIV, 530-533.

Weber, Alfred. *Felsefe Tarihi Felsefe Metafizik Ve Bilim*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık. 2014.

Zürcher, Eric Jan. *Modernleşen Türkiye tarihi* (trc. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları. 2002.

Türkiye’de Din Anlayışının Değişimi Ve Said Halim Paşa Örneği

Rüveyda Yaman¹

Özet: Toplumların yaşayış, gelenek ve adetlerinden doğan kültür, bir toplumda din anlayışının oluşmasında büyük bir öneme sahiptir. İnsanoğlunun sürekli değişen yapısı kültürünü dolayısıyla din anlayışını da sürekli değişmesini mecbur bırakmıştır. Türklerin de din anlayışı zamanla değişmiştir. İslamiyet’in benimsenmesi ile yeni bir devre başlamış, sürekli gelişen ve ilerleyen bu anlayış, Osmanlı devletinin son zamanlarında ise batının süper güç olarak ortaya çıkmasıyla sorgulanmaya başlamıştır. Devletin gerilemesini durdurmak için yapılan ıslahatlar din anlayışının değişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Son zaman sadrazamlarından Olan Said Halim Paşa yazdığı eserlerinde bu konu hakkında durarak bize bir fikir vermiştir.

Anahtar kelimeler: Türk, Din Anlayışı, Osmanlı, Said Halim Paşa, Değişim

❖ Türklerde Din Anlayışının Oluşması

Zebidi tarafından akıl sahibi insanları kendi tercihleriyle bizzât hayırlı olan şeylere götüren ilâhî bir kanun olarak tanımlanan din, tarihin ilk sayfalarından bugüne kadar insanoğlunun kendisinden daha yüce bir varlığa sığınma duygusundan var olmuştur. Kimi zaman bu duygu onları gökte olan ve her şeyin tasarrufunun onun elinde bulunduğu inandıkları yaratıcıya tapmaya iterken kimi zaman heykellere, kimi zaman tabiata, kimi zaman da değerli gördükleri nesnelere tapmaya itmiştir. Her kavim kendi kültürüne ve kendi yaşayış tarzına uygun ilahlar seçerken kadim Türklerin çoğu ise gökte olduğunu düşündükleri yüce bir tanrı olan “**Tengri**” ye yani Gök tanrıya ibadet etmeyi seçmişlerdir. Nitekim kaynaklarda da bu durum şöyle belirtilmiştir:

“Öyle anlaşılmaktadır ki Türkler daha geleneksel dini döneminde evrensel ve semavi dinlerin evrensel tek tanrı anlayışına yakın özelliklere sahip bir tanrı anlayışına erişmiş bulunmaktadır. Kendisine itaat edilmesi gereken ve koruyucu kuvvet olan gök tanrı, aynı zamanda yüksek bir ahlaki karaktere de sahiptir.”²

¹ Akademi III. Aşama öğrencisi

² Kadir Gökhan Uğur, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli*, 2007,Sy.41, S. 388

Bir toplumun yeni bir dine girerken kendi kültür özelliklerinden arınarak o dine girmesi düşünülemez. Nitekim Türkler de İslam dinine girerken kendi zihniyetleri ve sahip oldukları kültürler ile beraber girmişlerdir. Bu kültürden İslamiyet ile bağdaşan kavramlar aynı kalırken bazılarını ekleme bazılarını da çıkarma yapılmıştır. Örneğin Türk kültüründe ağırlık olarak hoşgörü, sevgi ve saygı vardır. Büyükler el üstünde tutulur, küçükler büyüklere daima saygı gösterip hürmet ederlerdi. Haksızlığa karşı müsamahasız davranan bu millette adalet duygusu da oldukça gelişmişti. Toplumda batı gibi bir üstünlük sınıflaması olmadığı gibi her birey toplumdaki yerini bilirdi. Bir felaket isabet ederse kağan ve halk ayrımı yapmadan herkesi vurur, gök tanrı tarafından bir bolluk bahşedilirse bundan tüm halk ve kağan faydalanırdı. Toplumun sevinç ve üzüntü kaynağı birdi.

Göçebe bir topluluk oldukları için saldırılara karşı her zaman hazırlıklı, atları iyi kullanmaları sayesinde ise hızlıca bir yerden ayrılma gibi özellikleri vardı. Ayrıca vatanlarına oldukça düşkün bu insanlar için vatansız kalmak en büyük felaketlerden biri sayılıyordu. Türklerin bu gibi meziyetleri, İslam dinine girmeleriyle büyük çoğunluğu aynı kalmıştır. Yapılan fetihler Allah'ın adını yeni yerlere duyurmak için yapılmış, toplumun birbirine karşı duyduğu saygı ve sevgi damarı, alanını genişleterek tüm Müslüman beldelerinden geçer olmuş, Türklerin kalbi tüm Müslüman beldeler için çarpmaya başlamıştır.

Türklerin bu samimi hisleri onları kısa zaman içerisinde İslam dünyasının yeni lideri olmasına vesile kılmıştır. Türklerin kontrolü ele aldıkları zamandan Osmanlı devletinin son yüzyıllarına kadar din anlayışında önemli bir değişim bulunmaz iken Osmanlı'nın son zamanlarından itibaren geri dönülmesi bir hayli zor olan bir sürece girilerek din anlayışı büyük oranda değişmeye başlamıştır.

❖ **Said Halim Paşa Ve Din Anlayışının Değişimi**

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden sonra din anlayışlarının değişmesinde iki dönüm noktası söylemek mümkündür. Bunlardan birincisi Arap ve acemi unsurudur. Türklerin Talas savaşından sonra doğusu ve batısı ile İslamiyet'i benimseme süreci hızlanmış Abbasi devleti ile olan ilişkiler de artmıştır. Batı Türk dünyası, Tuğrul Bey zamanında, Şii Büveyhoğulları'nın ellerine düşen Abbasi halifesi askeri alanda güçlü olan Tuğrul beyden

yardım istemiş ve bunun sonucunda da Tuğrul beye “**Rükn’üd dünya ve’ddin**” (Dünya ve dinin temeli) ve “**Kasım emir ül-M’üminin**” (Halife’nin ortağı) unvanlarını vermiştir.³

Bu dönemde karşılıklı kültür alışverişi olmuş, her iki topluluk da birbirlerinin din anlayışlarından etkilenmiştir. Aynı zamanda Selçuklular kurulduğu bölge itibariyle İranlı unsurlardan da etkilenmişlerdir. Bu milletlerden alınan unsurlar Türk kültürü içerisinde eritilerek Türk İslam din anlayışı ortaya çıkmıştır. Dinlerinde samimi olan Türkler hızla gelişmeye başlayarak İslam’ın yeni bayraktarı olmuşlardır. Nitekim Said paşa yazdığı eserinde şöyle der;

“Müslümanlığı kabul eden milletler arasında İslam’ın esaslarını en iyi anlayan ve en güzel şekilde tatbik eden Türkler oldu. Bu da onlara büyük bir imparatorluk kurarak İslam’a bütün öteki milletlerden daha fazla hizmet etmek imkanı verdi”⁴

Doğu Türk dünyası ise Ruslarla yaptıkları uzun süreli savaşlardan mağlup ayrılarak yıllarca Rusların dayatmalarıyla kendi inanç ve kültürlerinden uzaklaşmışlardır.

İkinci dönüm noktası olarak da batı unsurunu gösterebiliriz. On dokuzuncu yüzyıllara doğru gelindiğinde ise devlet eski gücünü kaybetmiş, batı ise dünyanın hakimi olarak ortaya çıkmıştır. Her alanda batı dünyasının gerisinde kalan Osmanlı devleti bu gerilemeyi durdurabilmek için ıslahat faaliyetlerine girişmiştir. Nitekim böyle bir zaman diliminde sadrazam olan Said Halim Paşa bu gerçeklere ilk elden tanık olmuştur. Başımıza gelen bu fenalıklarının asıl sebebi olarak da ıslahatların büyük bir kısmında batıyı anlamadan taklit etmemize bağlamıştır. Nitekim eserinde şöyle değinmiştir:

“Fenalıkların asıl sebebi bir tanedir. Bu sebep <**Ecnebi kanun ve müesseseleri kabul ve ithal ettiğimiz takdirde yenilik ve terakkiye mazhar olacağımızı düşünmek**> hatasıdır.⁵

Yapılan ıslahatlarda batının örnek alınması, savaşlardan sürekli mağlup çıkılması halk arasındaki huzursuzlukların artmasına neden olmuş ve yönetime karşı olan güven sarsılmaya başlamıştır. Zamanla da yönetim halk ilişkisi tamamen kopmuştur.

Osmanlı toplumunda hukuk İslam şeraitine göre belirlenmişti. Bu doğrultuda halk Müslüman ve gayri Müslim şeklinde sınıflandırılmıştı. Sultan Abdülmecit tarafından 1 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat fermanı ile ve daha sonrasında ilan edilen ıslahat fermanı

³ Türkiye Portalı, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Ve Anadolu Fethi*, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/buyuk-selcuklu-impatorlugu-ve-anadolunun-fethi>(erişim tarihi: 7.7.2019)

⁴ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ) Tercüman Gazetesi, s.219

⁵ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s.56.

ile İslam hukukundan taviz veriliyordu. Bu da bize açıkça gösteriyor ki o zamanki aydınlar gerilemenin asıl sebebini, dillendiremeseler de, İslam hukukunda buluyorlardı. Bu durumu batıya bağlamak yine mümkündür. Uzun yıllar papaların zalime tavırları altında ezilen batı toplumu, artık dayanamaz bir hale gelince isyan ederek Rönesans ve reform hareketlerine girişmişlerdir. Bu hareketler sonucunda yapılan yeniliklerde doğal olarak dinden herhangi bir iz taşııyordu. Onların yeniliklerinde, dine dair bir izin olmaması, aydınlarımızı sorunun temel kaynağı olarak İslam dinini görmeye itmiştir. Lakin biz batı toplumlarından farklı olarak İslam ile tanışınca şereflenip dünyaya hükmeder konuma gelmişizdir. Aydınlarımızın yaptığı bu büyük hatanın bedellerini bugün dahi ödüyoruz.

Said paşa bunu şu şekilde ifade ediyor:

“Bizler önceleri, milletçe geri kalmamıza sebep olarak **İslamiyet’i daha çok anlayıp daha iyi tatbik edemeyişimizi** gösteriyorduk. Kabahati kendimizde buluyorduk. Bugün ise geriliğin sebebini kusur ve ihmallerimizle değil, **dinimizin bizi bağladığı esasların noksan oluşunda** arıyoruz.”⁶

Batı topluluklarının yaşayış tarzları ve dinleri bizimkinden farklıydı. Onların toplumunda sürekli bir kargaşa ve kaos hüküm sürmekteydi. Güçlü olan hayatta kalıyor, komşusu aç iken kendisinin tok olması erdem sayılıyor, ilişkiler çıkarlara göre kuruluyordu. Hatta kişi ülkesini menfaatleri uğruna kolayca satabiliyordu. Medeniyetin varlığından habersiz olan bu topluluklar, sanayi devrimi ile, kötü hasletlerine yenilerini de ekleyerek, hızla gelişmeye başlamışlardır. Batının bu gelişimine seyirci kalan Osmanlı devleti, her alanda geri kaldığını fark edince çareyi medeniyet kavramından habersiz, İslam dininin doğal düşmanları olan bu topluluğun kanunlarını ve değerlerini almayı uygun görerek tabiri caizse kendi bacağına sıkıştır. Said paşanın da eserinde durduğu temel meselelerden biri budur: batı toplumunun ilim ve fennini sadece almayı kültürlerini de almak hatası. Halbuki Türk toplumunun kültürü İslam ile yoğrulmuş, manevi değerleri en üst seviyedeyken onların ilimlerinin yanında kültürlerini de almak din anlayışının tamamen değişmesine neden olmuştur. En basitinden şu örneği verebiliriz,

Halk arasında şöyle bir deyiş vardır: “kişi kalbi kıranın Hakka eylediği secde değildir.”

Yapılan ıslahatlar ile birlikte yoğun olarak batı kültürüne maruz kalan toplumumuzda bu anlayış değil kalp kırmak, insanın hayaline gelmeyecek kötü işler yapsan dahi tövbe edersen Allah affeder gibi bir anlayışa dönüşmüştür. Yine paşanın eserinde değindiği gibi bir

⁶ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 223

Fransız'a: **eğer Fransa devlet adamları, komşunuz İngilizlerin kanun ve nizamlarını tatbik kalkışacak olsalar, Fransa'nın hali ne olur?** Diye sorsak, cevaben: **Bu, Fransa'nın mahvına sebep olur!** diyeceğine şüphe yoktur.⁷

Batıdan aldığımız her yenilik, maneviyatlarımızın değişmesine dolayısı ile dinimize bakış açımızın da değişmesine neden olmuştur. Bizde erdem ve ahlak duygusu ön planda iken batı ile münasebetlerimiz sonucunda bu anlayış yerini bilgiye giden her yol mubahtır anlayışına çevrilmiştir. Önceden bahsettiğimiz gibi bizde vatan kavramı çok önemlidir. Vatana ihanet edene acınmaz, alınır kellesi. Ne var ki vatanını ölüm derecesine seven bizler paşanın deyimiyle **manevi vatanımızı** kaybederken sadece bakmakla yetinmişiz. Manevi vatanımızı kaybettiğimiz içindir ki bugün halkımız batıyı taklit etmekte hatta ona daha çok benzemenin uğraşında olmuşlardır. Paşanın bir başka deyişle

“Biz, en mükemmel ve en muktedir unsurlarımızdan istifade edemiyoruz. Çünkü ıslahat adı altında durmadan memlekete sokulan kötü ve ahmakça yeniliklerden istifade imkanı olmadığı halde, en iyi adamlarımızı bunların tatbikine mecbur ederek gayret ve çalışmalarını heba etmekteyiz.”

Cumhuriyet Döneminde Değişen Din Algısı

Said Halim Paşanın da içinde bulunduğu Osmanlının son zamanlarında değişmeye başlayan din algısı, cumhuriyet dönemine girilmesiyle hızını arttırarak devam etmiştir. Yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler, Türk milletinin geri kalmışlığını vurgularken, batılı devletlerin ise üstünlüğünü korumak ve kendisine yeni sömürgeler elde etmek için yeni kavramlar türetmesine neden olmuştur. Batının türettiği bu kavramların başında “çağdaşlaşma” kavramı gelir. Çağdaşlaşma, devletlerin geri kalmışlıktan kurtulmak ve çağdaş olarak tanımlanan toplumların seviyesine ulaşmak için, bilimsel, sosyal, ekonomik, kültürel ya da siyasi alanlarda yaptıkları düzenlemelerle veya getirdikleri yeniliklerle kalkınma çabası olarak adlandırılır.⁸ Kısacası çağdaşlaşma, batı salgınının doğuya yayılmasıdır.

Batı çağdaşlaşma ya da modernleşme kavramı adı altında temiz zihinleri sömürgeleştirip, kendi gelenek ve göreneklerinden uzaklaştırarak milli ve manevi değerlerini bilmeyen

⁷ Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*, s. 55

⁸ Akif Çevik- Gül Koç- Koray Şerbetçi, 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı, MEB, Birinci Baskı, 2018

kendine yabancı kalmış bir toplum oluşturma peşine düşmüştür. Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma adı altında yapılan her inkılapla batı salgını Türk milletini biraz daha sarmış, geleneğinden biraz daha uzaklaştırmıştır. Türk milletinin geleneğinden uzaklaşması demek dininden de uzaklaşması demektir. Çünkü Türk milletinin geleneği yıllarca İslam dini ile yoğrulmuş, ahlak ona göre şekillenmiş, hayatlar onun ile birleşmişti. Hayata geçirilmeye çalışılan yenilikler yasakları çiğnemiş, temiz zihinleri bulandırmış, kalplere aşırı hırs ve batı tarzı dünya sevgisini aşılamıştır. Bunlar halka lanse edilmeye çalışılınca da halkın zihnindeki din ve gelenek anlayışı değişmiş, dinin yani İslam dininin çağdaşlaşma yolundaki en büyük engellerden birisi olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla yapılan inkılaplardan din çıkarılmış yerine batı tarzı düşünme biçimi olan pozitivist bakış açısı yerleştirilmiştir.⁹

Cumhuriyet döneminde yapılanlar halkın manevi damarlarının tıkanmasına yol açmış, bu tıkanıklık devletin önde gelenleri tarafından uzun bir süre çağdaşlaşma olarak anıldığı için açılmaya çalışılmamıştır. Örneğin ilkokul derslerinden Kur'an-ı kerim dersleri çıkarılırken ortaokul ve lise derslerinden ise din, Arapça, farsça gibi dersler çıkarılmıştır.¹⁰ Önemli bir diğer tıkanıklık ise dil devrimiyle meydana gelmiştir. Bir milleti, diğer milletlerden ayırmada önemli bir unsur olan dilin, kültürleri gelenekleri ve göreneklere koruma ve aktarma görevi de vardır. Dil devrimi yapıldığında yüzyıllardır korunan geleneğe ve milli benliğe set çekilmiş, evlat ecdadını anlayamaz hale gelmiştir. İsmet İnönü'nün hatıralarında bu trajedi şöyle ifade edilmiştir:

“Harf devriminin tek amacı ve hatta en önemli amacı okuma yazmanın yaygınlaşmasını sağlama değildir. Okur-yazar oranının düşük oluşunun yegâne sebebi alfabenin öğrenilmesinin zor olduğu değildi... Devrimin temel gayelerinden biri yeni nesillere geçmişin kapılarını kapamak, Arap-İslam dünyası ile bağları koparmak ve dinin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmaktır... Yeni nesiller, eski yazıyı öğrenemeyecekler, yeni yazı ile çıkan eserleri de biz denetleyeceğiz. Din eserleri eski yazıyla yazılmış olduğundan okunmayacak, dinin toplum üzerindeki etkisi azalacaktır.”¹¹

Ecdadını anlamadan geleneğini bilmeden ve kendi gücünü fark etmeden yetişen toplum her geçen gün biraz daha yozlaşarak batının hedeflerini gerçekleştirmiştir. Bu tıkanıklıklar aydın olarak tabir edilen kesimler tarafından hoş karşılanırken, Anadolu'da ise akacak kan damarda

⁹ Aykut Sığın, Laiklik Çerçevesinde Türkiye'de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 35, s. 476

¹⁰ Sığın, , *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.476

¹¹ Yavuz Bahadıroğlu, “Osmanlı halkı cahil miydi?“, akit, <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuz-bahadiroglu/osmanli-halki-cahil-miydi-991.html> (erişim tarihi: 20.09.2019)

durmaz hesabı kendi damarını bulmuştur akmak için. Gizli bir derya gibi Anadolu'nun damarlarında akan kan 15 Temmuz gecesi kendini tüm haşmetiyle ortaya çıkararak kendi gücünü fark etmiştir. Bu kez batılı devletlerin planları umdukları gibi gitmemiş karşılarında kendi isteklerine boyun eğen aydınları değil de yiğit bir Anadolu'yu bulmuşlardır.

Türk- İslam tarihine bir göz attığımız zaman Türk milletinin dinine tüm samimiyetiyle sarıldığı ve dinini kendisine rehber ettiği zamanlar, Allah'tan bir lütuf olarak onlara tüm dünyayı dize getirme imkanı verilmiştir. Ne zaman samimiyet yerine şüpheyeye bırakmış gerilemede o zaman olmuştur.

Kaynakça

Bahadıroğlu Yavuz, “Osmanlı halkı cahil miydi?”,

akit.<https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yavuz-bahadiroglu/osmanli-halki-cahil-miydi-991.html> (erişim tarihi: 20.09.2019)

Çevik Akif - Gül Koç- Koray Şerbetçi, 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi Ve Atatürkçülük Ders Kitabı, MEB, Birinci Baskı, 2018

Halim Paşa Said, Buhranlarımız, (Ed. M. Ertuğrul Düzdağ) Tercüman Gazetesi.

Sığın Aykut, Laiklik Çerçevesinde Türkiye’de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 35.

-----, Laiklik Çerçevesinde Türkiye’de Din Ve Toplum: Dünü, Bugünü, Yarını, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 35

Türkiye Portalı, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Ve Anadolu Fethi,

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/buyuk-selcuklu-impatorlugu-ve-anadolunun-fethi>(erişim tarihi: 7.7.2019)

Uğur Kadir Gökhan, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli, 2007,Sy.41.